

vojne uzreti in definirati brez nekdanjih hladnovojnih taktičnih zadržkov sam ameriški predsednik Bush (ki Gorodetskega pač ni bral) in ga tako s svoje strani potrditi. Izrazil ga je na šestdeseto obletnico napada na Pearl Harbour, ko je orisal svoje videnje boja s terorizmom.

Če premislimo njegov govor na ameriški bojni ladji Enterprise, vidimo, da je predsednik George W. Bush najprej ugotovil, da je nekoč vsem skupni sovražnik bil fašizem. Ni ga bilo mogoče umiriti zlepa in treba ga je bilo zato poraziti s skupnim bojem, brez premirja in brez končne nagodbe z njim. Tako je treba tudi danes obravnavati dediče fašizma in fašistov. Ti dediči so terorizem in teroristi, oni so iste zvrsti kot fašisti. Saj kažejo fašističnemu enak prezir za posameznika in imajo fašističnim enaka nora globalna poželenja po oblasti. In na prav enak način bodo tudi obravnavani, napoveduje Bush. Zato bo zmaga nad njimi, po njegovih besedah, "zmaga za ZDA, za naše prijatelje in za stvar svobode".³

Takega izkustvenega jedra druge svetovne vojne - skupnega boja proti fašizmu brez premirja in pogodbe, edino odrešilnega za stvar svobode vseh, četudi za nekatere prej, za druge slej - ni pač nihče čisto natanko predvidel, ne septembra 1939, ne maja 1940, ne aprila in ne junija 1941, niti ni bilo vsem natanko tako vidno maja 1945, v desetletjih hladne vojne pa še celo ne. A samo zato, ker je v poteku zgodovine to jedro bilo takšno in ne drugačno, je svet prispel do tega in takšnega današnjega dne. In smo s svojim dejavnim mestom v tem jedru prispeli do našega današnjega dne tudi Slovenci.

Janko Pleterški

Posebno sodišče : drugi tržaški proces = Tribunale speciale : il secondo processo di Trieste. Opčine : Knjižnica "Pinko Tomažič in tovariši" Slovenskega kulturnega društva Tabor = Opicina : Biblioteca Pinko Tomažič e compagni dell'Associazione slovena di cultura Tabor, 2001, 169 strani, ilustr.

Knjiga je izšla ob 60-letnici ustrelitve obsojenih na drugem tržaškem procesu Viktorja Bobka, Ivana Ivančiča, Simona Kosa, Pina Tomažiča, Ivana Vadnala ter ob 20-letnici Knjižnice Pinko Tomažič in tovariši, Slovenskega kulturnega društva Tabor z Opčin pri Trstu, ki je dvojezično publikacijo tudi založila. Veselimo se izida vsake knjige pri nas, saj je to praznik, ki poudarja našo prisotnost. Obenem je s tem potrjena kulturna navada, da se ob obletnicah izdajo publikacije, ki nas opozarjajo na dogodke iz polpretekle zgodovine. Za vsako tako odločitvijo, ki ni vedno lahko izvedljiva, stoji trdna volja izdajateljev, da določeni dogodki ne smejo

---

³ "Our war against terror is not a war against one terrorist leader or one terrorist group ... We've seen their kind before. The terrorists are the heirs to fascism. They have the same will to power, the same disdain for the individual, the same mad global ambitions. And they will be dealt with in just the same way. Like all the fascists, the terrorists cannot be appeased: they must be defeated. This struggle will not end in a truce or treaty. It will end in victory for the United States, our friends and the cause of freedom." - George W. Bush: Remarks on the USS Enterprise on Pearl Harbor Day, 7. 12. 2001.

utoniti v pozabo. Hkrati omenjena publikacija ni navadna priložnostna publikacija, ni le hvaležen spomin na padle junake in na 2. tržaški proces v decembru leta 1941, ampak je ponovno ovrednotila določen zgodovinski trenutek. Prav v sedanjem času, ki ga označujejo premnogi poizkusi razvrednotenja pomena protifašizma in drugačnega tolmačenja dogodkov iz dobe med svetovnima vojnama ter narodnoosvobodilnega boja v letih 1941-1945, taka knjiga postavlja zadeve na pravo mesto, obenem pa nam poleg znanih podatkov nudi vpogled v nove zanimive dimenzije.

Publikacija je dvojezična, v slovenskem in italijanskem jeziku, tako da se lahko tudi italijanski sodržavljan sooči s poglavjem slovenske zgodovine, ki je obenem skupna zgodovina teh krajev. Publikacijo je oblikovala Magda Starec Tavčar. V nje so objavljene fotografije, ki se nanašajo na prekop žrtev na dan 27. oktobra 1945 v kraju Fontane di Villorba v pokrajini Treviso, kamor so skrivoma italijanske oblasti pokopale ustreljene. Naslednjega dne, 28. oktobra 1945, je bila na Velikem trgu v Trstu (Piazza Unitá) veličastna spominska svečanost z nagovori, verskim obredom in nato z žalnim sprevedom po tržaških ulicah. Ena izmed fotografij, ki se nanašajo na svečanost na Velikem trgu tega dne, je uporabljena za naslovnico knjige.

Knjigo sestavljajo trije prispevki, ki so jih prispevali Milica Kacin Wohinz, Vid Vremec in Lida Turk.

Namesto uvoda je kratek sestavek, ki nazorno prikaže napore domačinov, da bi strelišče na Opčinah preuredili v Park miru. Uradni posegi domačinov pri oblasteh se vlečejo od leta 1949. Ostaja pa neusmiljeno dejstvo, da je ob šestdesetletnici ustrelitve petih junakov strelišče ne samo neurejeno, temveč tudi javnosti nedostopno. Prva razprava v publikaciji izpod peresa Milice Kacin Wohinz, najboljše poznavalke primorske zgodovine med obema svetovnima vojnama, nosi naslov *Primorska v začetku druge svetovne vojne (Il Litorale sloveno agli inizi della seconda guerra mondiale; prevod Patrizia Vascotto)*. Avtorica je v glavnem obdelala dva vidika. Prvi vidik nam je bolj blizu, saj se zaustavlja pri protifašističnem delovanju Slovencev na Primorskem; drugi vidik pa ponuja vpogled v takratno italijansko družbo, saj so bili Slovenci na Primorskem vključeni v italijansko državo, v njene procese in tokove. Pohvaliti je treba avtorico, da nam je posredovala tudi ta vidik, ki se ga po navadi ne lotevamo in ga vsaj podzavestno zanemarjamo. Kacinova nam najprej predoči prelomne trenutke v drugi polovici tridesetih let 20. stoletja v kraljevi in fašistični Italiji. Teh je bilo kar nekaj: a) abesinska vojna 1935-1936, b) pogodba med Italijo in Jugoslavijo v marcu 1937, c) španska državljanska vojna, č) zavzetje Albanije aprila 1939, d) vstop Italije v vojno junija 1940, e) napad na Jugoslavijo aprila 1941. Primorski Slovenci so se znašli v teh procesih in se jim ni bilo vedno lahko odločati.

Ko je Italija začela svoje osvajalne vojne, je seveda vpoklicala večje število fantov in moških v vojsko, med njimi tudi slovenske fante. Pri marsikom je to odprlo dilemo ali naj vstopi v italijansko vojsko ali naj pobegne čez mejo v Jugoslavijo. Marsikdo ni hotel obleči italijanske vojaške suknje ter nato v vlogi italijanskega vojaka - osvajalca nastopati v Afriki, zato se je odločil za ilegalni prebeg čez mejo. Takšno je bilo tudi stališče vodstev slovenskih ilegalnih organizacij. Okrog 1000 mladih fantov se je izognilo mobilizaciji s prebegom, 12.000 Slovencev in Hrvatov pa naj bi jih bilo v italijanski vojski. Za ilegalni

prehod v Jugoslavijo se je odločil Pino Tomažič, Ivan Ivančič pa je bil mobiliziran v italijansko vojsko ter se je boril kot vojak v Abesiniji. Oba sta bila nato obtožena na 2. tržaškem procesu. Poseben je primer Antona Ukmarja - Mirota, ki ga je vodstvo KPI poslalo v Abesinijo, da organizira odpor in gverilo proti italijanskemu napadalcu.

Gospodarske sankcije proti Italiji so sprožile v Italiji masovno akcijo nabiranja zlata, srebra in železa za domovino. Prav tako so morali tudi Slovenci kot italijanski državljani oddajati poročne prstane in ostalo zlatnino in srebrnino za "domovino". Po osvojitvi je nastala italijanska velika kolonija Africa Orientale. Tako je prišlo do načrta, da bi v kolonije preselili večje število Slovencev in Hrvatov iz Julijske krajine. Do tega sicer ni prišlo, vendar je odšlo na delo v Abesinijo okrog 2850 Slovencev in Hrvatov. Skratka, abesinska vojna je pustila globoke posledice med Slovenci na Primorskem, ki se jih premalo zavedamo.

Španska državljanska vojna v letih 1936-1939 za primorske Slovence ni imela tako hudih posledic kot abesinska. Fašistična Italija je bila prisotna s "prostovoljnimi" vojaškimi enotami na strani upornika Franca, protifašistična Italija pa z emigranti v bataljonu Garibaldi v sklopu mednarodnih brigad. Prav tako so bili primorski Slovenci po sili razmer na obeh straneh. V republikanske mednarodne brigade pa ni pošiljala svojih borcev emigrantov le KPI, temveč tudi tigrovska organizacija.

Petindvajsetega marca 1937 je bil podpisan prijateljski sporazum med dotlej sovražnima Italijo in Jugoslavijo, poznan kot pakt Ciano - Stojadinović. Italija je le ustno obljubila Slovincem in Hrvatom v Julijski krajini določene ugodnosti (pravico do lastnega jezika v cerkvi, do časopisa, do delne obnove kulturnega delovanja, zasebne tečaje jezika), vendar je vse ostalo le pri obljubah. Nasprotno pa so emigranti prišli v težji položaj v Jugoslaviji. Protifašistično gibanje v Julijski krajini pa je izgubilo podporo. Posledice so bile vidne malo kasneje, ko je leta 1939 Italija zasedla Albanijo in nato vstopila v vojno junija 1940. Ponovna mobilizacija je zajela slovenske fante, ki pa se niso več mogli zateči v Jugoslavijo. Morali so ostati v italijanski vojski.

Naslednjo in zaključno fazo, od marca do septembra 1940, pa pomeni aretacija okrog 300 protifašistično delujočih Slovencev na Primorskem in obračun oblasti s protifašističnim gibanjem: priprava na 2. tržaški proces.

Prav na koncu razprave se Kacinova sprašuje, zakaj je le Tomažič bil proglašen za narodnega junaka. V bistvu sta socialistična Slovenija oziroma Jugoslavija in sedanja neodvisna Slovenija bolj skromno počastili protagoniste primorskega protifašističnega gibanja. Šele leta 1998 jim je predsednik Republike Slovenije podelil priznanja.

Drugi sestavek v knjigi nosi naslov Hvaležen spomin na žrtve (In grato ricordo delle vittime; prevod Lucia Barei). Avtor je protifašist Vid Vremec, domačin z Opčin, ki je bil obtoženec in obsojenec na 2. tržaškem procesu leta 1941. Predstavi se kot raziskovalec in zapisovalec. V kleni razpravi nas avtor skozi vrsto kratkih poglavij popelje skozi tok dogajanj, ki so se odvijala od marca 1940 do procesa decembra 1941, od začetka aretacij v marcu 1940 preko vstopa Italije v 2. svetovno vojno 10. junija 1940 do napada na kraljevo Jugoslavijo 6. aprila 1941. Vmes je bila mučna preiskava in nato 12. februarja 1941 zaključek le-te, ko je bilo 53 oseb poslanih pred Posebno sodišče za zaščito države (Tribunale speciale per la

difesa dello Stato), 54 v internacijo, 47 so jih izpustili s policijskim opominom in 115 s svarilom. Po fašističnem napadu na Jugoslavijo so bili še nekateri uvrščeni v preiskavo in nato v seznam za sodišče, med temi Lavo Čermelj, Boris Zidarič, Avgust Sfiligoj. Vremec pravi, da so preiskovalci uporabljali vsa možna sredstva. Posebno kruto so ravnali z osumljenci za prenos in hrambo orožja v okolici Divače, Pivke in na Tolminskem. Tigrovec Simon Kos je o tem med drugim zapisal: "Na kvesturi so z nami ravnali nečloveško, topli so nas kot živali, mučili po srednjeveško in nas še zasmehovali". Najožji Tomažičev sodelavec Slavko Škamperle je podlegel mučenju, Adolfu Uršiču se je omračil um; hudo prizadet je bil tudi Edvard Mlekuž, kakor tudi drugi aretiranci. Na podlagi policijskega gradiva je razvidno, da je celotno preiskavo vodil Francesco Peruzzi, generalni inšpektor javne varnosti za Italijo s sedežem v Milanu. Njen neposredni potek pa je nadzorovala 4. cona OVRE (tajna fašistična policija) s sedežem v Meranu. Omenjeni cona je načeloval Pasquale Andriani. Mnogi priporniki so imeli opravka z neusmiljenima Fortunatom Locastrom, komisarjem OVRE v Trstu in Gennarom Perlo. Pomagal jima je tržaški policijski komisar, zagrizen fašist Antonio Favazzi.

Po preiskavi je bilo 60 obtožencev uvrščenih v tri skupine: skupina 22 intelektualcev (slovenskih narodnih liberalcev in krščanskih socialistov), skupina 18 komunistov in skupina 19 narodnih revolucionarjev ali tigrovcev, ki so jim preiskovalci pravili "teroristi". Čakal jih je proces pred Posebnim sodiščem.

S procesom so odlašali. Zadeva je bila izrazito politične narave. Celotni problem je pogojevala notranja situacija, zunanjepolitični okvir in stanje na frontah, torej vojaški položaj. Konec leta 1941 so bile nemške armade pred Moskvo, nemške in italijanske čete v Severni Afriki pa pred zmago nad zavezniki, zato so se odločili, da je napočil trenutek, ko se lahko dokončno obračuna tudi z notranjimi nasprotniki.

Proces se je vršil od 2. do 14. decembra 1941 v veliki dvorani sodne palače v Trstu. Sodnemu zboru samih visokih fašističnih oficirjev je predsedoval general Antonino Tringali Casanova, javni tožilec je bil Carlo Fallace. Vremec nas preko svojih spominov popelje skozi sodno obravnavo. Njegovi kratki in jedrnatih stavki nam nazorno opišejo farso procesa.

Vprašanje je namreč bilo: s kolikimi smrtnimi obsodbami se bo proces zaključil? Tožilec je zahteval 12 smrtnih obsodb. Izrečenih jih je bilo 9, usmrčenih pa je bilo 15. decembra 1941 na strelišču na Opčinah 5: Viktor Bobek, Simon Kos, Ivan Ivančič, Pino Tomažič, Ivan Vadnal. Fašistične oblasti so trupla ustreljenih skrivaj zakopale v skupen grob na pokopališču v kraju Fontane di Villorba pri Trevisu.

Najdaljši prispevek v knjigi ima naslov Na openskem strelišču (Al poligono di Opicina; prevod Daria Betocchi) je izpod peresa raziskovalke, priznane publicistke in tudi zbiralke ustne zgodovine iz obdobja primorskega protifašizma in naše polpretekle zgodovine Lide Turk. Njen prispevek ima pet poglavij, vsako je posvečeno enemu od usmrčenih: Spomin na očeta (Viktor Bobek), Bratov grob (Ivan Ivančič), Ljubil sem svoje gore (Simon Kos), Star sem 26 let (Pinko Tomažič), Skozi gozdove (Ivan Vadnal).

Lida Turk nam je zapisala zaokroženo, vznemirljivo, pretresljivo pripoved s poglobljenim, človeškim pristopom. Vznemirljiva pričevanja nam nazorno prikazujejo like petih ustreljenih junakov. O njih pripovedujejo drugi: od najbližnjih do

bolj oddaljenih. Skozi ustno zgodovino, osebna pričevanja se nam iz drugega zornega kota kažejo podobe usmrčenih. Pred nami v dodatni luči zaživijo poznani junaki. Pričevanja najbližnjih sorodnikov in znancev, zapisi zgodovinarjev, raziskovalcev, soborcev nam učinkovito postavijo pred oči njihove like. Lida Turk je zbrala veliko število drobnih pričevanj, vtisov, zapisov, pogovorov; za njimi se skriva njeno, večkrat nevidno, dolgotrajno in vztrajno raziskovalno delo. Ni slučaj, da se je takega dela lotila prav ženska roka. Morda nam nekaj utrinkov bolje prikaže in približa tematiko. Ni mogoče na kratko strniti velikega števila zapisov in pričevanj, ki jih je nabrala, obogatenih s pesmimi in pismi.

Tak je primer zapis Mare Samsa, tržaške pisateljice, ki je bila v zadnjih letih svojega življenja zelo blizu Emi Tomažič in je nameravala napisati roman o Pinku in o medvojnem dogajanju v Trstu. Bolezen in prezgodnja smrt sta ji preprečili načrt. Sad njenega prizadevanja je dolg zapis z naslovom *Ob deveti obletnici mučeniške smrti: "Proces so uradno imenovali "processo Tomasi". In res je bila v Pinku Tomažiču izmed vseh 60 obtožencev osredotočena usoda slovenskega naroda v Primorju in v Trstu. Tako kot še nobeden od Slovencev pred njim, kar jih je kdaj sedelo na zatožni klopi rimske justice, je Pinko zabrusil resnico v obraz najvišji fašistični justici in jasno in odkrito povedal, kaj hočemo Slovenci, zakaj se borimo, čemu se upiramo."*

O Simonu Kosu spregovori tudi njegova sestra Zofka Kos poročena Pipan: "Po Ančkini smrti smo ostali v družini še štirje: bratje Simon, Ciril, Jože in jaz. Simon se je že pred vojno udeleževal v ilegali. Hodil je čez mejo. Od začetka je prenašal literaturo, potem seveda tudi orožje. Mi tega nismo vedeli, ker je skrival, tudi zaradi očeta, ki je bil že bolan. Meni je bilo takrat dvajset, enaindvajset."

Milan Bolčič, obtoženec na 2. tržaškem procesu, je bil zaprt v koprskih zaporih istočasno kot Ivančič: "Ko so nas iz Kopra peljali v Trst, smo šli peš iz zavora do pristanišča na parnik. Bil sem uklenjen skupaj z Ivančičem. Vsi smo mislili, da se bo vojna itak kmalu končala, da bodo Italijani in Nemci zgubili vojno. Ivančič mi je rekel: "Čez tri mesece bomo mi vodili njih tako uklenjene". Tudi on je bil prepričan, da se bo vse dobro končalo, pa se ni dobro končalo zanj ..."

Na Viktorja Bobka se spominja Slava Rupnik Boštjančič: "Viktorja - Viko smo mu rekli - sem dobro poznala. Spominjam se ga še iz Trnovega, ko sem bila tam v službi. Delala sem v podjetju trgovca Šketa v Ilirski Bistrici. Stanovala sem v hiši, iz katere je bila Bobkova žena. Sicer pa v Ilirski Bistrici nisem prišla v stik z njim, поблиže sva se spoznala v Ljubljani, ker je pogosto prihajal v uredništvo Istre. Bil je simpatičen, vedno se je držal na smeh. Vse je vzel na lahko in bil zelo brihten. Fanta je bilo res škoda!"

Knjiga Posebno sodišče je dobra knjiga, ki nam nazorno, sveže in primerno prikaže izsek naše slovenske primorske in tržaške polpretekle zgodovine.

Milan Pahor